

Jadranka Grbić

Zavod za istraživanje folkloru,
Zagreb

Primljeno: 01. 10. 1990.

UPOTREBA MATERINJEG JEZIKA I ETNIČKI IDENTITET KOD HRVATA U MAĐARSKOJ¹ (privatna i javna komunikacija)

SAŽETAK

Pronalaženje i očuvanje elemenata autentičnosti predstavlja za svaku zajednicu način otpora prema bilo kojoj vrsti potiskivanja, nestajanja, asimilacije, na užem ili širem planu. Kada tzv. manjinski jezik počinje — u višenacionalnom i višejezičnom društvu — gubiti pozicije, može se govoriti o početku gubljenja etničkog identiteta. Preliminarna istraživanja pokazala su da je dvojezičnost postala općom pojavom u gotovo svim slojevima stanovništva hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj, te da proces zamjene jezika napreduje. Zadatak je ovog rada, da na temelju terenskih istraživanja, kao i ostalih adekvatnih izvora i saznanja, utvrdi, kakva je stvarna upotreba materinjeg jezika, kako na razini privatne, tako i na razini javne komunikacije kod Hrvata u Mađarskoj, te da rezultate istraživanja pokuša smjestiti u širi kulturološki i razvojni kontekst, dok afirmaciju njihovog etničkog identiteta razmatra kao njegovo dugoročno razvojno pitanje.

Najbrojnija hrvatska nacionalna manjina u susjednim zemljama živi na teritoriju Republike Mađarske. Već i letimičan uvid u izvore statističkih podataka o njihovu broju pokazuje velike razlike. Tako se npr. za 1980. brojke kreću od 27 000 do 90 000 (7), a spominje se i brojka od 100 000. Ipak, brojka od 90 000 najčešće se spominje, a većina istraživača i dobrih poznavalaca prilika u Mađarskoj procjenjuje, da je najbliža istini. Hrvatska nacionalna manjina živi u razvedenom arhipelagu, a predstavlja ostatak dijaspore hrvatskog naroda nastale u vremenu od 15. do 18. stoljeća (15). Prema tome, onaj mađarski teritorij na kojemu Hrvati žive jest povijesna zona jezika u kontaktu, gdje je hrvatski jezik trajno prisutan već nekoliko stotina godina. Govori Hrvata u Mađarskoj različiti su, budući da su se Hrvati sa hrvatskoga etničkog i državnog teritorija iseljavali u različito vrijeme i iz različiti dijalektalnih i geografskih prostora (16) kao i s obzirom na ukupne povijesne prilike u kojima su živjeli. To su ujedno i razlozi da je ovo migrantsko stanovništvo na tlu nove domovine stvorilo nekoliko etničkih skupina pa tako govorimo o

¹ Ovaj rad predstavlja dio istraživanja u sklopu znanstveno-istraživačkog projekta »Kulturna dimenzija etničkog identiteta Hrvata u Mađarskoj« koji se provodi u Institutu za migracije i narodnosti Sveučilišta u Zagrebu, Koordinator mr. S. Perunović.

Gradišćanskim, pomurskim, bunjevačkim i baranjskim Hrvatima, a unutar ovih posljednjih razlikujemo još i Mohačke, Seoske i Podravske Šokce, Bošnjake i Podravske Hrvate (11).

Njegovanje i razvijanje materinjeg jezika i jezične kulture ima poseban značaj u višejezičnim zajednicama, jer su izraz njihova etničkog i kulturnog identiteta. Za sadašnji trenutak koegzistencije više jezika na ovim prostorima, može se reći, da su izraz njihova ukupnog traženja.

U suvremenoj antropologiji etnički identitet tretira se kao povijesni proizvod specifičnih društvenih interakcija, odnosno, kao deklarirani osjećaj pripadnosti grupi i subjektivni čin razgraničavanja prema drugim društvenim grupama (1). Sve je raširenije stanovište da je etnički identitet subjektivnog, askriptivnog karaktera, te da je samo arbitrarno vezan uz kulturno nasljeđe. Taj proizvoljni čin odabiranja određenih kulturnih karakteristika (oznaka) s pomoću kojih neka ljudska grupa, odnosno zajednica, deklarira svoje zajedništvo i utvrđuje granice u odnosu na druge grupe, smatra se, dakle, proizvoljnim činom koji neprestano proistječe iz tekućih društvenih odnosa (10).

Na etničku pripadnost društvene se grupe opredjeljuju s pomoću tzv. etničkih označitelja, ili, kako još neki autori navode, etničkih odrednica. Među njima su npr. kultura, običaji, religija, vjerovanja i svakako, jezik.

Jezik ima društvenu ulogu, a u društvu različite funkcije. Prvo, ima komunikacijsku funkciju, jer je on društveni vid govora i društveni produkt sposobnosti govora, kao i skup nužnih konvencija prihvaćenih od društva, kako bi se pojedincima omogućilo primjenjivanje te sposobnosti. U sociolingvističkom smislu jezik možemo interpretirati kao sredstvo kulturne komunikacije, kao instrument u procesu obrazovanja i način širenja kulture. Nadalje, jezik ima i tzv. manifestativnu funkciju, jer je faktor etničke, klasne i druge identifikacije (3, 12, 14). Kao integralni dio socijalnog realiteta on sadrži kriterije po kojima se taj realitet zbiva. Unatoč lokaliziranim i regionalnim varijantama, omogućuje komunikaciju na širem kulturnom i društvenom prostoru (10). Želimo li inzistirati na etničkom razgraničenju, onda i jezične karakteristike dijalektalnog (pa i užeg) nivoa, mogu preuzeti ulogu etničkog označitelja. Jezik omogućuje veliku propusnost u međugrupnoj komunikaciji, jer je moguć bilingvizam ili čak trilingvizam. Ta činjenica vodi k različitim rezultatima interetničkih odnosa: od moguće asimilacije, s jedne strane, do rigidnog održanja etničkih grupa, s druge.

Napokon, u odnosu na kulturu, jezik, kao i govor, njen su proizvod, njen dio, ali i njezin uvjet, jer s pomoću jezika pojedinac stječe kulturu svoje grupe i identificira se s njom.

Iz ovoga logično proizlazi tvrdnja, i osnovno je polazište u ovom istraživanju, da u višejezičnim situacijama upotreba jezika, a u našem slučaju s naročitim aspektom na upotrebu manjinskog materinjeg hrvatskog jezika, baca svjetlo na šire kulturološke, pa i političke fenomene. Govornici koje istražujemo žive u specifičnoj kulturnoj i etničkoj mješavini, pa prema tome i u osobito bilingvalnom, pa i multilingvalnom okruženju. Svaka promjena upotrebe jezika jest refleksija širega društvenog konteksta. Zato govorimo da korelacija između jezika i etniciteta nije uvijek ista, jer zavisi od kurentne društvene i političke situacije (4).

Kao što postoji uvriježeni stav o velikim i malim kulturama, tzv. centralnim i perifernim, tako postoji i stav o superiornim i inferiornim jezicima. U ovu drugu grupu spadaju i manjinski jezici. Ovakva podjela ukazuje na nametanje vrijednosnih kriterija određenih kultura, grupa ili zajednica — društvima. Kada manjinski jezik počinje u višenacionalnom i višejezičnom društvu

gubiti pozicije, može se govoriti o početku gubljenja etničkog identiteta. Kako ističu mnogi sociolozi jezika, prva stepenica prema jednojezičnosti (u korist većinskog jezika) jest dvojezičnost. Tada se govori o zamjeni jezika, koja je pak prva stepenica prema stapanju u etničku zajednicu čiji se jezik adoptiralo. Rezultati znanstvenih istraživanja pokazuju, da je jedan od važnih koraka prema potiskivanju manjinskog jezika razvijanje tzv. institucionalne dvojezičnosti, tj. korištenje nematerinjeg jezika u specijalizirane svrhe, kamo spadaju znanost, obrazovanje, tehnologija, politika, i sl. Kako se broj stilskih registara manjinskog jezika smanjuje, a novi se funkcionalni kodovi ne razvijaju, on se povlači pretežno u okvire svakodnevnog, stilski nerazrušenog diskursa. Postoji stoga realna mogućnost prodora vanjskog jezika i u sferu porodičnog, dakle, intimnog života. Prema tome, jezično pitanje nije samo tehnički problem komunikacije, već svakodnevna dimenzija različitih aspekata društvenoga, kulturnog, ekonomskog i političkog života.

Ovakva tematika uvjetuje metodološku mnogostranost u pristupu (intervju, anketni upitnik, opažanje) i nužnost usporedbe informacija iz više izvora.

Upotreba jezika u slučajevima višejezičnosti zavisi od više faktora. Prije svega, od mogućnosti izbora unutar jezičnog repertoara. U našem konkretnom slučaju govornici imaju mogućnost govoriti mađarskim standardnim jezikom, mađarskom lokalnom varijantom, hrvatskim standardnim jezikom, hrvatskim lokalnim dijalektom ili jezičnom mješavinom. Nadalje, od stupnja poznavanja svakog pojedinog jezičnog resursa, te napokon od stava prema bilo kojem od mogućih jezika/varijante, jer upravo iz toga stava proizlazi odnos prema jednojezičnosti i njegova veza s etničkim identitetom. Naime, stavovi prema jeziku manifestiraju se na individualnom i na kolektivnom nivou a proizlaze iz tradicije, povijesti društva, kao i iz kulturno-povijesnog iskustva svake individue. Ovi se faktori međusobno prožimaju. Zbog toga u našem radu polazimo od opće hipoteze da se stavovi o jeziku formiraju unutar jezične zajednice. Jezgru jezične zajednice predstavljaju govornici kojima je barem jedan idiom zajednički (12) — u našem slučaju to su Hrvati u Mađarskoj, kojima je zajednički hrvatski materinji jezik. Naši govornici, predstavnici jezične zajednice razvrstani su u različito konstituirane grupe. Za kriterije razvrstavanja uzeli smo više kriterija: nacionalnu, generacijsku i spolnu pripadnost, stupanj obrazovanja, ekonomski status, te neke kriterije pomoću kojih se stavovi o jeziku mogu vezati sa osjećajem etničke pripadnosti.

U procesu izbora jezika za komuniciranje oblikuju se sheme, obrasci, matrice upotrebe jezika. Na nivou ovog istraživanja shema upotrebe jezika ima dvije razine: razinu privatne i razinu javne komunikacije. Prvi se odnosi na porodičnu i intimnu sferu čovjekova života (kuća, najbliži rođaci i prijatelji, privatna korespondencija i sl.), a drugi na širu društvenu sredinu (radno mjesto, trgovine, državne institucije, zabava, i sl.).

Literatura nam ukazuje na činjenicu da su Hrvati u Mađarskoj već potkraj prošlog stoljeća bili uvelike dvojezični (ti se podaci podjednako odnose na sve hrvatske etničke grupe). Preliminarno istraživanje iz 1987. pokazalo je da je dvojezičnost postala općom pojavom u svim slojevima stanovništva hrvatske nacionalne manjine, te da proces zamjene jezika napreduje.

Prva saznanja u našem istraživanju upućuju na zaključak da je na nivo privatne komunikacije izraženiji utjecaj imao situacijski kontekst, a na javnu komunikaciju, društvena konvencija.

Snažna korelacija uočena je između izbora jezika i generacijske pripadnosti. Gotovo bi se moglo reći da postoje generacijski obrasci. Međutim, i unutar dobnih skupina osjećaju se odstupanja s obzirom na ekonomski sta-

tus, kao i na stupanj obrazovanja ispitanika. Starije generacije, slabije pokretljive i sa nižim stupnjem obrazovanja, češće koriste hrvatski materinji jezik, dok mlađe — obrazovanije i pokretljivije (školovanje i rad u većim gradskim centrima i često izvan mjesta rođenja ili boravka) — uglavnom komuniciraju na mađarskom jeziku. Materinji jezik koriste češće ako se obraćaju starijim osobama koje su im u srodstvu ili bližim susjedima (u dječjoj populaciji ni to više nije tako često) ili u nekim specifičnim situacijama, kada im materinji jezik koristi kao neka vrsta tajnog jezika. Starije su generacije u razgovoru potvrdile da je obrazac: materinji jezik dominirajući u privatnoj, a većinski u javnoj komunikaciji, nekada bio gotovo pravilo, no u današnje se vrijeme i on mijenja, jer se mlađe i srednje generacije i u privatnoj komunikaciji sve više koriste većinskim mađarskim jezikom.

Pokazalo se, nadalje, da jezični izbor zavisi i od sadržaja razgovora, pri čemu se govornici za materinji, hrvatski jezik opredjeljuju ako se teme odnose na najuži porodični krug (samim su time determinirani i sugovornici) dok su npr. teme o aktualnoj političkoj, ekonomskoj situaciji ili npr. o sportu, rezervirane za mađarski jezik. Najčešće se pak neki doživljaj prepričava na jeziku doživljavanja, što je objašnjivo samo po sebi.

S obzirom na opći dojam nakon opažanja, kao i s obzirom na prve rezultate anketnog upitnika, čini se da se potvrđuje temeljna pretpostavka o upotrebi hrvatskoga materinjeg jezika kod Hrvata u Mađarskoj: centar njegove upotrebe jest kuća i obitelj, ali mu se i u tom jedinom centru sužava egzistencijalni prostor. Mađarski jezik jest dominantan jezik komunikacije. Naime, u svijesti mlađe i srednje generacije, u sadašnjoj konstelaciji društvenih odnosa u Mađarskoj, većinski, državni, mađarski jezik asocira na simbole modernoga, urbanog načina života, na simbole prestiža, reprezentira jezik budućnosti, stručnosti i znanja, to je napokon jezik industrije, trgovine i administracije, dok materinji jezik asocira na stare simbole i na jezik s kojim se ne može daleko stići, što najkraće rečeno znači, da je za njih materinji jezik postao neekonomičan.

Unatoč tome, podaci nam opet pokazuju da hrvatsko stanovništvo u Mađarskoj ne želi zaboraviti svoj jezik, naprotiv, želi ga učiti i naučiti, želi ga sačuvati po svaku cijenu, gaji prema njemu osobit emotivan odnos. Dok, dakle, s jedne strane, stvarna upotreba materinjeg jezika doživljava restrikciju, stupanj poznavanja ima silaznu liniju, stavovi prema njemu otkrivaju direktnu i duboku vezu sa »svojom« zajednicom i osjećajem solidarnosti s njom. To nam ukazuje na to, da u ovom slučaju put prema jednojezičnosti na račun hrvatskoga materinjeg jezika, a u korist većinskoga mađarskog jezika, ne možemo protumačiti kao distanciranje ili udaljavanje od svoga etničkog identiteta, nego ponajprije od, uvjetno rečeno, ruralnog identiteta, odnosno, od »starog« načina života koji više nije primjeren suvremenim životnim izazovima. Razloge za to valja potražiti u dubokim socijalnim promjenama koje su nastale i još nastaju kao posljedica industrijalizacije, urbanizacije, ekonomskog razvoja, ali i velikih političkih promjena koje Mađarska doživljava. Osim toga, većinski mađarski jezik zatire put upotrebi i razvoju hrvatskog jezika počevši od kuće, vrtića, škole, radnog mjesta, trgovine, ulice, masovnih medija... Nepostojanje prostora za razvoj hrvatskog jezika dovodi i do stilističkih jezičnih redukcija. Nema leksičkih inovacija. Hrvatski jezik povlači se u zatvorene, strogo lokalne okvire.

Očekujemo da ćemo daljom analizom podataka dobivenih na terenskom istraživanju u lipnju 1990. moći dublje razraditi pitanje povezanosti etničkog identiteta Hrvata u Mađarskoj i njihova materinjeg jezika.

Na kraju, treba reći, da je zahtjev za vlastiti jezik izraz etničkog identiteta i dio njegova ukupnog traženja. Kako su manjinski jezici izloženi stalnim pritiscima, govori se o krizi identiteta ili kulturnoj dilemi, što znači da jezično pitanje treba istraživati u širem kulturološkom i razvojnom kontekstu, a afirmaciju jezičnog identiteta hrvatske nacionalne manjine u Mađarskoj treba promatrati kao njegovo dugoročno razvojno pitanje.

LITERATURA:

1. Barth, Frederic (ur.). *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Boston: Little, Brown and Co. 1969.
2. Bausinger, Hermann. *Zur kulturalen Dimension von Identität*. Zeitschrift für Volkskunde, 11, 1977, str. 210—215.
3. *Communication for development*. Zagreb: Institut for Development Countries, 1987.
4. Corrsin, D. Stephen. Language Use in Cultural and Political Change in Pre-1914. Warsaw. *The Slavonic and East European Review*, Vol. 68, No. 1, str. 69—90.
5. Gal, Susan. Codeswitching and Consciousness in the European Periphery. *American Ethnologist*, Vol. 14, No. 4, 1987, str. 637—653.
6. Geertz, Clifford. *The Interpretation of Culture*. New York: Basic Books, Inc. Publishers, 1973.
7. Perunović, Sreća. »Narodne novine«, i prikaz kulture elaborat, Zagreb: Institut za migracije i narodnosti, 1989.
8. Rihtman-Auguštin, Dunja. Narodna kultura. Nacija i civilizacijski proces. Ljubljana: *Zgodovinske vzporednice slovenske i hrvaške etnologije*, br. 5, Knjižnica Glasnika SED, 1988, str. 14—28.
9. Ritig, Nives. *Neki aspekti istraživanja života i običaja Gradišćanskih Hrvata. Na primjeru grupe sela Vlahije*. Zagreb: Čakavski sabor, 1973, str. 135—147.
10. Supek, Olga. Etnos u etnologiji i kulturnoj antropologiji. *Zgodovinske vzporednice slovenske in hrvaške etnologije*, Ljubljana: broj 5, Knjižnica Glasnika SED, 1988, str. 29—60.
11. Sarošac, Đuro. *Narodna nošnja baranjskih Hrvata*. Budimpešta: Poduzeće za izdavanje udžbenika, 1986.
12. Skiljan, Dubravko: *Pogled u lingvistiku*. Zagreb: Školska knjiga, 1980.
13. Skiljan, Dubravko: Stavovi stanovnika Zagreba prema jeziku. *Kulturni radnik*, br. 5, 1988, str. 166—212.
14. De Sosir, Ferdinand. *Opšta lingvistika*. Beograd: Nolit, 1977.
15. Valentić, Mirko. *Gradišćanski Hrvati od XVI stoljeća do danas*. Zagreb: Povijesni muzej Hrvatske, 1970.
16. Vidmarović, Đuro. *Hrvatska narodna manjina u Mađarskoj, II*. Zagreb: Zavod za migracije i narodnosti 1982.

A MAGYARORSZÁGI HORVÁTOK ANYANYELVHASZNÁLATA ÉS ETNIKAI AZONOSSÁGA (MAGÁNJELLEGŰ ÉS NYILVÁNOS KOMMUNIKÁCIÓBAN)

ÖSSZEFOGLALÓ

A nemzeti azonosság elemeinek feltárása és megőrzése minden közösség számára szembeállást jelent a háttérbeszoritás, eltüntetés és beolvasztás ellen, szűkebb és szélesebb értelemben. Amikor a többnemzetű és többnyelvű társadalomban az un. kisebbségi nyelvi veszteni kezdő pozícióit az etnikai azonosság veszteségének kezdeteiről beszélhetünk.

Az előzetes kutatások kimutatták, hogy Magyarországon a horvát kisebbségi lakosság csaknem minden rétegében szinte általános jelenség lett a kétnyelvűség, s hogy a nyelv kicserelésének folyamata előrehalad. Jelen tanulmányunk feladata, hogy terepi kutatások és egyéb megfelelő forrás és ismeret alapján megállapítsa, minő az anyanyelv tényleges használata a magyarországi horvátok magán — és nyilvános jellegű kommunikációiban és e kutatások eredményeit kísérelje meg szélesebb kulturológiai és fejlődési szövegekőzbe helyezni. Az etnikai azonosság tanúsítása pedig legyen a témakör hozsulejáratu fejlesztési tanulmányozásának tárgya.

USE OF THE MOTHER TONGUE AND ETHNIC IDENTITY AMONG CROATS IN HUNGARY

SUMMARY

Locating and preserving elements of authenticity constitutes for every community a form of resistance to every form of pressure, disappearance, assimilation in the local and wider framework. When so-called minority languages — in plurinational and plurilingual societies — begin to lose their positions, one can speak of the beginning of the loss of ethnic identity. Preliminary research has shown that bilingualism has become a general phenomenon among practically all the levels of the Croatian national minority in Hungary, and that the process of language replacement is advancing. The purpose of this paper is to establish — on the basis of field work and other relevant sources and insight — the actual language usage of the mother tongue, in both private and public communication, among Croats in Hungary, as well as to attempt to locate the research results in a wider culturological and developmental context, while viewing the affirmation of ethnic identity as a long-term development question.